

ТЕРИТОРИАЛНИ РАЗЛИЧИЯ И ТЕНДЕНЦИИ В СЪВРЕМЕННОТО РАЗВИТИЕ НА ГЪСТОТА НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

Н. Минчев, Ив. Минкова

Броят и териториалното разпределение на населението имат важно значение за всяка страна и всеки отделен район. При конкретните общественно-икономически условия те ускоряват или забавят развитието на производителните сили и производствените отношения. Средната гъстота на населението като отношение на броя на хората, живеещи на определена територия, към нейната площ, е особено изразителен показател за териториалното разположение на населението. Тя обаче трябва да се приема за твърде относителна величина, особено когато се касае за големи териториални единици. И това е съвсем логично, тъй като населението не живее дисперсно и равномерно по територията, а в обособени населени места. При съвремените силно изразени тенденции на специализация и концентрация на производството, на механизация на селскостопанските процеси, на бързо развитие на обществения транспорт и другите средства на комуникации и на настъпателния ход на урбанизацията поляризацията на населението по населени места и ареали е толкова голяма, че показателите за средната гъстота общо за страната и за големи райони придобиват по-скоро познавателен отколкото практическо-приложен характер. Положението в голяма степен се изменя, ако се оперира с малки териториални единици.

При разкриването на териториалните различия и тенденции в разпределението на населението като базови териториални единици използваме отделната община и отделния град. Съвременните общини по размер са твърде подходящи за представяне на гъстотата на селското население, особено когато общините с еднаква или близка средна гъстота се генерализират по ареали. При общините с големи или средни градове, а също и при общините с малки градове, но със силно ограничен териториален обхват различията в гъстотата на населението са извънредно големи и съвсем малко зависими от размера и качеството

на включените в тях земи. По тези причини най-добра представа за териториалното разположение на населението може да се получи чрез разкриване на средната гъстота на селското население по общини, включително и в градските общини, и представяне на градското население по населени места с помощта на точковия способ (людност) или само с гъстотата на населението, но при по-големи социално-икономически единици — например по стопанскогеографски микрорайони.

От Освобождението до наши дни средната гъстота на населението в България показва тенденции на непрекъснато нарастване. В първите години след Освобождението тя е около 30 души на кв. км, през 1944 г. достига 62, 5 души, през 1972 г. — 77,5 души, а през 1975 г. вече е 78,7 души. Изключение от непрекъснатото нарастване прави периодът 1913 — 1920 г., когато гъстотата на населението значително намалява в резултат на жертвите и снижаването на раждаемостта от войните и на присъединяването към страната на по-рядко населени територии. Слабо намаление показва тя и след възвръщането на Южна Добруджа (1940 г.) във връзка с нейната по-рядка населеност, както и по време на значителните изселвания на турско население от 1949 до 1951 г.

През годините на народната власт гъстотата на населението расте изключително от естествен прираст, тъй като миграционното салдо през всички години е отрицателно.

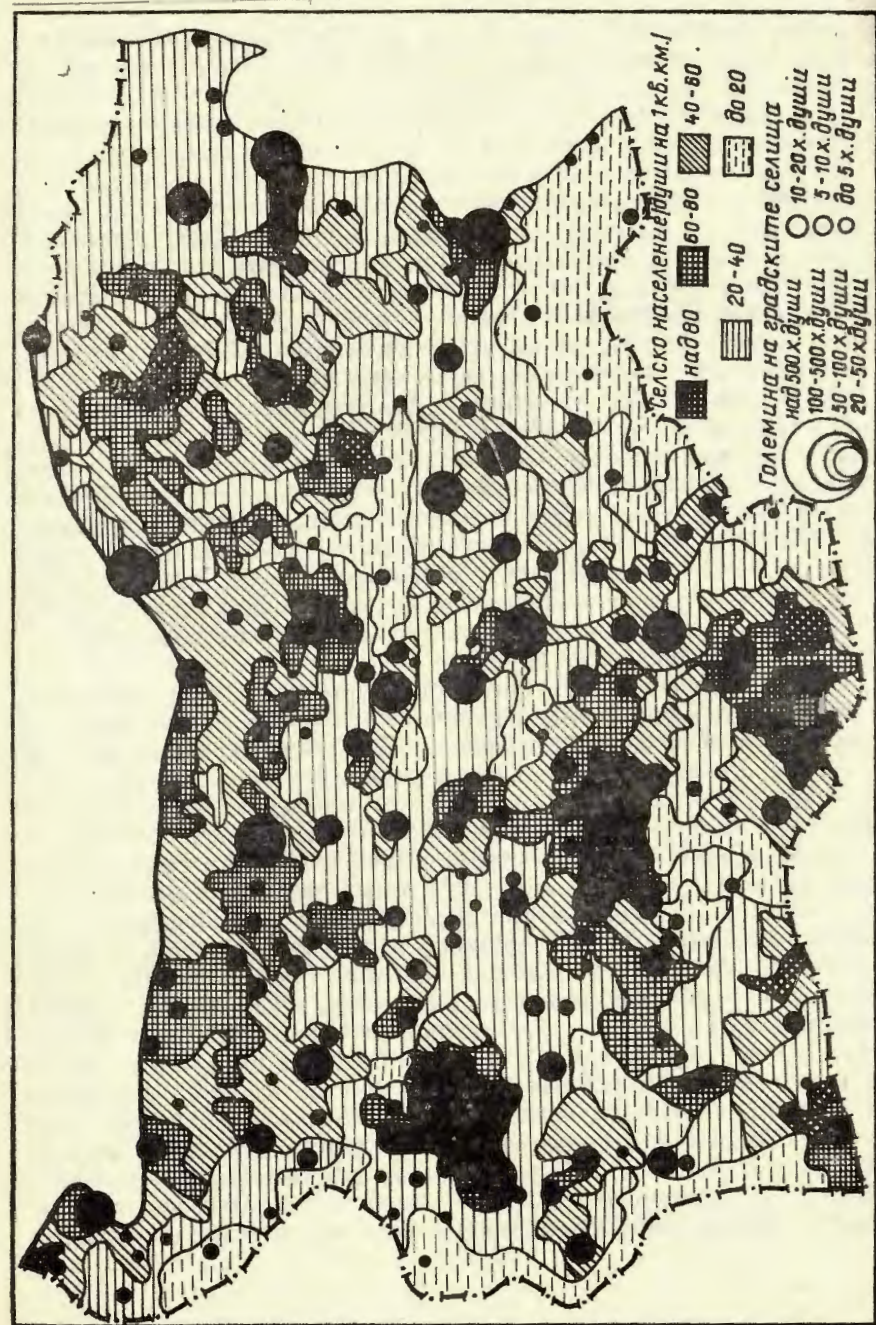
Средногодишните темпове на нарастване, общо взето, показват подчертани тенденции на спадане, тъй като освен с отрицателно салдо страната се отличава и с непрестанно спадане на естествения прираст. Като се вземат под внимание предстоящите по спогодбата изселвания на население от турски произход и понататъшното стесняване на естественото възпроизводство на населението, трябва да се очаква, че ежегодните темпове на увеличаване на населението, а следователно и на средната гъстота още повече ще спаднат. Независимо от това през следващите 15 — 20 години средната гъстота на населението общо за страната ще продължи да расте. Според направените от нас изчисления към 1990 г. тя ще достигне 84,7 души, а към 2000 г. — 84,8 души на кв. км.

В териториален аспект съвременната гъстота на населението показва големи различия и твърде противоречиви тенденции. Това, разбира се, е неизбежно явление. Териториалното разпределение на населението, както е известно, в крайна сметка се обуславя от развитието и териториалната организация на производителните сили и от начина на производството. Съществено

влияние върху него оказват още различията в усвояването на природната среда и особеностите във възпроизводството на населението и трудовите ресурси.

Социалистическото преустройство на народното стопанство внесе коренни изменения в ръста и териториалното разпределение на градското население и гъстотата на селското население. Развитието на промишлеността и съсредоточаването на основните промишлени мощности в градовете, от една страна, и кооперирането на земята и механизмирането на основните селскостопански процеси, от друга страна, предизвикаха интензивни миграции на селското население в градовете и прерастване в градове или включване в чертите на градовете на голям брой селски селища. За юлистрация ще посочим, че за периода 1946 — 1973 г. от селата в градовете се преселват 1 515 438 души, обявяват се 86 нови градски селища с 470 605 души население (по време на обявяването им) и се присъединяват към градовете около 220 села, махали и колиби с 246 665 души население (по време на присъединяването им). През същия период селското население намалява с 1 565 900 души, въпреки че сумарният му естествен прираст надвишава 1 млн. души. В резултат на това гъстотата на населението на 77% от градските общини и на микрорайоните с големи и средни градове значително нараства, а на преобладаващата част от селските общини намалява.

Понастоящем на територията на страната се очертават ясно обособени райони (в смисъл на ареали) с голяма концентрация на население и райони с твърде слаба населеност (вж. фиг. 1). Най-гъстото население са Софийската и Пернишката котловина западната част на Горнотракийската низина, Родопският минен басейн и западната и средната част на Кърджалийски окръг. В първите два района е съсредоточено най-голям брой население на единица площ. Така например средната гъстота на населението на община София е 6306 д. на кв. км, Перник — 837, Нови Кричим—828, Пазарджик—811, Пловдив—739, Септември—280, Асеновград—230 д. на кв. км. Голяма гъстота на населението имат и селските общини — около и над 100 д. на кв. км. Гъстотата на населението в Родопския минен басейн и в Кърджалийски окръг се движи от 70 до 100 д. на кв. км, като някои общини, особено градските, са значително по-гъсто населени (Кърджали 2017 д., Мадан—232 д., Рудозем—185 д.). В сравнение с 1946 г. почти всички общини с голяма гъстота на населението в Софийската и Пернишката котловина, Родопския минен басейн, Кърджалийски окръг и много от общините в западната част на Горнотракийската низина показват значително увеличе-

ние. За повечето от селските общини то надхвърля 20 д. на кв. км., а за градските общини е далеч по-голямо (Софийска—3131 д., Пернишка—480 д., Пазарджишка—424 д., Пловдивска—356 д. и т. н.). Нарастването на гъстотата на населението и на четирите района се извършва най-вече под влияние на промишлеността и останалите неселскостопански отрасли. Концентрацията на промишлените предприятия и разширяването на надстроечните функции на градовете обуславят нарастването както на тяхното население, така и на населението на близките селски общини. То става по пътя на задържане на голяма част на естествения прираст и привличане на населението от други райони на страната. Интензифицирането на структурата на селското стопанство в Пловдивско-Пазарджишкото поле и широкото застъпване на тютюневата култура в Кърджалийски окръг от своя страна допринасят за формирането на по-голяма гъстота. В Пловдивско-Пазарджишкото поле гъстотата се увеличава от привличане на работна сила и от райони с икономически неукрепнали АПК (ТКЗС) или с разширено възпроизводство на трудови ресурси а в Кърджалийски окръг — от увеличаване абсолютния брой на лицата в под- и надтрудоспособна възраст и на мъжете, излизаци на сезонна работа в други райони на страната.

Сравнително голяма гъстота на населението показва и Дунавската равнина. Със съвсем малки изключения всички общини в нея имат гъстота на населението над 40 д., а близо половината от тях и над 60 д. на кв. км. По отношение обаче на първите години от народната власт гъстотата на селското население е намалела почти повсеместно. Особено голямо е намалението във Видинския край и в микрорайоните с предимно аграрен характер в средната част на дунавската равнина. В резултат на механизацията на селското стопанство и отдалечеността си от значителни промишлени ядра общините от тези райони дадоха много изселници. Увеличение на гъстотата показват само общините с турско или предимно турско население в Лудогорието и единични общини от приградските зони на Плевен и Русе. При градското население най-голяма гъстота бележат общините Русе (974 д.) Горна Оряховица (634 д.), Шумен (486 д.) Видин (467 д.), Плевен (391 д.) и останалите по-големи градове. През годините на народната власт тези общини удвоиха, а някои дори и утроиха средната гъстота на населението си. Общините на малките градове, особено на новообявените, обикновено слабо се отличават по

Фиг. 1. Териториално разположение на населението

средна гъстота от съседните си селски общини. Редица от тях през годините на народната власт дори намалиха средната гъстота на населението.

Във връзка с бързото си промишлено развитие голяма гъстота на населението постигнаха промишлените агломерации Варна — Девня и Бургас — Камено и приградските зони на Карлово, Казанлък и др., общините с интензивна структура на земеделие по долината на Струма и районите с турско население в Източна Стара планина. От градските общини с особено голяма гъстота на населението се отличават тези на Варна (1263 д.), Бургас (710 д.) и Казанлък (733 д.).

Най-малката гъстота на населението имат Странджанско-Сакарската област, западните погранични планински райони, Западните Родопи, Ивайлоградски микрорайон и отдалечените от промишлени ядра общини в Средна Стара планина. Общините в тези райони обикновено имат гъстота на населението под 20 д., а отделни общини и под 10 д. на кв. км. Те се отличават със слабо развита промишленост, малки градове и предимно екстензивна животновъдно-зърнопроизводна или животновъдно-овощарска структура на селското стопанство. В миналото едни от тях (например Странджанската област, Западните Родопи и Ивайловградски микрорайон) бяха също слабо населени, а другите във връзка със силно изразената скрита селскостопанска безработица и масовите сезонни миграции бяха сравнително гъсто населени. През годините на народната власт само Западните Родопи увеличиха гъстотата на населението, и то не особено много. На базата на дърводобива, стопанисването на горите и отчасти на интензифициране структурата на селското стопанство те успяха да задържат по-голям брой трудови ресурси и население. Другите райони с малка гъстота на населението в резултат на кооперирането и механизмирането на селското стопанство и ликвидиране на скритата селскостопанска безработица и сезонните миграции още повече намалиха средната гъстота на населението.

Останалите райони на страната по гъстота на населението (от 20 до 40 д. на кв. км) заемат средишно положение. Това се отнася за повечето общини в Предбалкана, западната част на Южна Добруджа, източната част на Горнотракийската низина, Ямболското поле, Бургаската низина и полупланинските райони на Западна Средна България, които в първите години на народната власт имаха гъстота на населението от 40 до 60 д. на кв. км. Особено голямо намаление на гъстотата (над 20 д., а в много общини и над 30 д. на кв. км) показаха общините в Западна Средна България, средната част на Предбалкана, източната част на

Горнотракийската и западната част на Бургаската низина... Намаляването на гъстотата тук, както при другите райони на страната, се дължи на кооперирането и механизмирането на селското стопанство, а в полупланинските райони и на преодоляването на сезонните миграции и скритата селскостопанска безработица. Увеличаване гъстотата на населението получи само част от общините в Югозападна България и в източната част на Южна Добруджа (Генералтошевски микрорайон). При първия район увеличението е предизвикано от интензифициране структурата на селското стопанство (разширяване площта на тютюна и зеленчуците), а при втория район — от разширяване посевната площ за сметка на мерите и пасищата и застъпване на потрудоемки култури. В Югозападна България увеличаването на гъстотата на населението се осъществява от естествен прираст, а в Добруджа — и от привличане на селскостопанска работна сила от други райони на страната. При градското население най-голяма гъстота показват общините на окръжните градове. Те бележат и най-голямо нарастване на население, тъй като най-бързо се развиват в социално и икономическо отношение.

През следващите 10 — 15 години гъстотата на населението, общо взето, в градските общини ще продължи да расте, а в селските ще намалява. Този процес като цяло е прогресивен тъй като отговаря на социално-икономическото развитие на страната. При градските общини той се обуславя от по-нататъшното им промишлено насищане и разширяването на сферата на общественото обслужване. Нарастването обаче на гъстотата на тяхното население, особено на общините на големите и средните градове, ще се извършва със значително по-ниски темпове, понеже възможностите за механично и естествено нарастване на населението на градовете прогресивно ще се ограничават. Намалението на гъстотата в селските общини ще става преди всичко от регресивно естествено възпроизводство на населението и мигриране в градовете на част от освобождаваната от селското стопанство работна сила. Особено голямо намаление гъстотата на населението ще получи в планинските и полупланинските райони с животновъдно-зърнопроизводство или животновъдно-овощарско направление, където възрастовият състав на населението е силно застарял, а ежедневната миграционна подвижност и комплексното обществено обслужване на населението се затрудняват от пръснатия характер на селищата и пресечения релеф. При положение, че не се вземат своевременни и ефикасни мерки, редица общини ще бъдат изправени пред остър недостиг на работна

сила или пред прага на пълно обезлюдяване. Дори много от сегашните селски общини с висока и увеличаваща се гъстота на населението в резултат на механизацията на селското стопанство и на снижаване раждаемостта ще намалят населението си. Следователно поляризацията на населението в градовете и промишлените райони за сметка на селските общини ще продължи да се задълбочава. В регионален аспект този процес създава предпоставки за развитие на редица отрицателни процеси от стопанско, демографско, социално, медикогеографско и друго естество. Така например хипертрофното нарастване на населението в редица от големите и средните градове и в промишлените райони през отделни етапи от социалистическото развитие на страната силно влошава и оскъпява условията на живот, нанася сериозни щети на околната естествена среда, усложнява и забавя развитието на аграрните райони и на селските селища, нарушава нормалния ход на естественото възпроизводство на населението и т. н.

* * *

От направения анализ става ясно, че е необходимо не само да се разкрият и прогнозираат териториалните особености в гъстотата на населението, но и да се пристъпи към нейното регулиране. Това, разбира се е много сложен и труден процес, тъй като опира едновременно до регионалните проблеми на естественото, механичното и социалното движение на населението и до изградената вече материално-техническа база на отделните райони в страната. В условията на плановото социалистическо стопанство тези трудности са преодолими. За разрешаването им обаче се изискват знанията и усилията на широк кръг специалисти, включително и на добре подготвени географи.

Върху гъстотата на населението може да се въздейства в една или друга насока най-ефективно чрез целенасочено териториално разположение на веществените елементи на производителните сили, хармоничното развитие на селищната мрежа и транспорта и изграждане на единна система за комплексно обществено обслужване и социално осигуряване на населението. На тази база се създават големи възможности за: ограничаване прекомерната концентрация на население в градовете и силно индустриализираните райони; завръщане на част от мигриралото в градовете селско население и предотвратяване опасността от обезлюдяване на изоставащите в икономическо отношение аграрни планински и полупланински микрорайони; преодоляване на регионалните различия в заплащането на труда и обслужването на населението; силно развитие на ежедневните вътрешномикрорайонни миграции, особено ако се въведат единни цени при пътни-

ческите превози между ядрата и населените места на отделните стопанскогеографски микрорайони и пр. Реализирането на тези възможности в крайна сметка води до регулиране гъстотата, а следователно и до рационално териториално разположение на населението съобразно интересите на социалистическото общество.

ЛИТЕРАТУРА

- Демографска статистика — ежегодни публикации на ЦСУ, С., 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967.
- Машиах, А. — За по-успешно регулиране на населението на градовете, — Планово стопанство, кн. 4, 1970.
- Мичев, Н. — Стопанскогеографски проблеми в развитието на колибарските селища в Средна Стара планина, Изв. на Геогр. инст., т. IX, 1965.
- Мичев, Н. — Териториални особености в движението и разпределението на населението на НР България през периода 1956—1965 г., Изв. на Геогр. институт, т. XIV, 1970.
- Население — ежегодни публикации на ДУИ (ЦСУ), С., 1968, 1969, 1970, 1971, 1972.
- Тодоров, Ст. — Основни насоки на териториалното разположение на производителните сили през следващите 15—20 години (доклад пред Пленума на Централния комитет на Българската комунистическа партия, състоял се на 3 март 1970 г.), Раб. дело, бр. 64 от 5 март 1970 г.

DIFFERENCES TERRITORIALES DANS
LE DEVELOPPEMENT ACTUEL DE LA DENSITE
DE LA POPULATION EN BULGARIE

Nikolaï Mitchev, Ivanka Minkova

R é s u m é

La densité moyenne de la population est un facteur significatif de la distribution territoriale de la population. Dans un aspect historique et territorial, il montre des modifications sensibles. Pendant les premières années après la Libération (1878) la Bulgarie a une densité moyenne de la population d'environ de 30 personnes à km², et en 1944 — 62,5 pers., et au début de 1975—78,8 pers. Selon les prognostics faits vers 2000 elle atteindra 84,8 pers. à km².

Le développement de l'industrie, la coopération et la mécanisation de l'agriculture au cours des années de la construction du socialisme ont provoqué des migrations intensives des villages vers les villes, la transformation des villages en villes et la fusion des villages avec les villes. Les régions ayant une grande densité de la population sont l'agglomération industrielle de Sofia — Pernik, les régions occidentales de la Plaine de Thrace supérieure, le Bassin minier des Rhodopes, la région occidentale et moyenne du département de Kardjali. La concentration de la population de ces régions est due à leur développement industriel ou à la cultivation intensive des cultures exigeant un grand nombre de main d'oeuvre. La densité la moins faible ont la région de Strandja et de Sakar, les régions occidentales montagneuses frontalières, des Rhodopes occidentales, la micro-région d'Ivanlovgrad et des municipalités éloignées des régions industrielles de la Stara Planina — partie moyenne. Ces régions se distinguent par son industrie faiblement développée ses petites villes et son agriculture extensive. Les autres régions ont une situation-moyenne.

Pendant les 10—15 années suivantes la densité de la population des municipalités urbaines continuera à augmenter et de celle des municipalités rurales — à diminuer. Le développement optimal de ce processus exige une redistribution territoriale orientée de la population.